

2. Кабаченко, Т.С. Методи психологічного впливу: Навчальний посібник [Текст]/Т.С. Кабаченко. - М.: Пед. про-во Росії, 2000. - 540 с.
3. Ковалев Г.А. Теория социально-психологического воздействия.- В кн.: Основы социально-психологической теории /Г.А.Ковалёв / Под общей редакцией А.А.Бодалева и А.Н.Сухова.- М., изд. Международной педагогической академии, 1995. -С.352.
4. Манипулятивное воздействие и рефлексивное управление/ Психологический журнал, №6, Т. 17, 1996, с. 139 – 144.
5. Самборська О. В. Соціально-психологічні механізми переконуючого впливу: Дис. канд. психол. наук: 19.00.05 /О.В.Самборська; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 190 с.

Ковбаса О.

Науковий керівник – асист. Яворівський Р. Л.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДОВОГО СКЛАДУ РОДИНИ *LAMIACEAE* L. ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Родина Губоцвіті (*Lamiaceae* L.) – нараховує близько 200 родів і понад 3 500 видів, поширених майже по всій земній кулі, особливо багато їх в областях із сухим і жарким кліматом, зокрема у Середземномор'ї. В Україні в дикому стані росте 170 видів Губоцвітих. Флористичні дослідження у планетарному масштабі так чи інакше проєктуються на регіональний рівень, тому аналіз флористичного складу родини *Lamiaceae* у межах Тернопільської області є актуальним й має вагоме практичне значення.

Об'єктами дослідження були ті види родини *Lamiaceae*, які зростають у природно-кліматичних умовах Тернопільської області, зокрема в умовах її природної флори.

Метою досліджень було встановлення кількісного складу представників родини, що зростають на території області, аналіз ареалів їх місцезростань з метою виявлення популяцій червонокнижних, ендемічних та реліктових видів, а також розробка комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію природокористування Тернопільщини.

Для досягнення мети необхідно було вирішити наступні **завдання**:

- проаналізувати фізико-географічні умови району дослідження щодо сприятливості зростання у ньому представників родини Губоцвіті;
- навести загальну ботанічну характеристику родини, її родів та видів у флорі Тернопільської області;
- скласти анотований список видів родини *Lamiaceae*, поширених на території області;
- з'ясувати практичне значення представників родини;
- розробити та запропонувати комплекс заходів, спрямованих на охорону та раціональне використання видів родини Губоцвіті у межах досліджуваного регіону.

Для реалізації мети досліджень та вирішення поставлених завдань було використано наступні **методи**: аналіз основних літературних джерел, здійснення маршрутно-експедиційних досліджень у різні типи фітоценозів з метою виявлення місцезростань представників родини у межах Тернопільської області, збір фотографічного матеріалу та гербарних зразків.

Практична значимість матеріалів досліджень полягає в тому, що вони можуть бути ефективно використані для оптимізації природокористування у регіоні, спеціалістами з охорони навколишнього середовища, а також окремі результати можуть бути успішно використані при викладанні лекційного курсу «Ботаніка» (систематика вищих рослин).

Представники родини Губоцвіті поширені майже по всій земній кулі, особливо в місцях із сухим і жарким кліматом. За життєвими формами представники родини – переважно трави, рідше напівкущі або кущі (у тропіках), з чотиригранними стеблами і навхрест супротивними листками. Квітки двостатеві, іноді різнорідні, зазвичай зигоморфні, рідше майже актиноморфні, з подвійною п'ятичленною оцвітиною. Чашечка зрослолиста, трубчаста або дзвоникоподібна з п'ятьма зубцями, чи двогуба; віночок з п'яти пелюсток, часто двогубий, нижня губа трилопатева, верхня – дволопатева, іноді віночок здається одногубим через недорозвинутість верхньої губи або схожим на актиноморфний; тичинок чотири, вони зрослися з трубочкою віночка; іноді внаслідок редукції їх буває тільки дві; маточка складена з двох плодолистиків, з верхньою спочатку двогніздою, а потім чотиригніздою зав'язю. Квіти зібрані у волоті, китиці або голівки, часто у несправжніх

кільцях або суцвіттія переривчасті. Плід – розпадається на чотири однонасінні горішки; насінина майже безбілкова, з прямим зародком [2].

На основі проведеного аналізу літературних джерел, гербарних зразків фондового гербарію кафедри ботаніки ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, а також маршрутно-експедиційних досліджень різних типів фітоценозів було встановлено, що на території Тернопільської області зростає 71 вид родини, що належить до 29 родів. Найбільш поліморфними родами є: шавлія (*Salvia* L.) – 9 видів, чебрець (*Thymus* L.) – 8, м'ята (*Menta* L.) – 6, жабрій (*Galeopsis* L.) – 5, горлянка (*Ajuga* L.), шоломниця (*Scutellaria* L.) – по 4 види, змієголовник (*Dracocephalum* L.), глуха кропива (*Lamium* L.) – по 3 види. Із двох видів складаються наступні роди: шандра (*Marrubium* L.), суховершки (*Prunella* L.), залізняка (*Phlomis* L.). Монотипними, тобто тими, які включають лише один вид є наступні 15 родів: залізниця (*Sideritis* L.), котяча м'ята (*Nepeta* L.), розхідник (*Glechoma* L.), орвала (*Orvala* L.), зеленчук (*Galeobdolon* Adans.), котячий хвіст (*Chaiturus* Willd.), собача кропива (*Leonorus* L.), м'яточник (*Ballota* L.), буквиця (*Betonica* L.), пахучка (*Clinopodium* L.), щербрушка (*Acinos* Moench.), гісоп (*Hyssopus* L.), материнка (*Origanum* L.), ешольція (*Elsholtia* Willd.) та васильки (*Ocimum* L.) [4].

Було підтверджено, що на території Тернопільської області зростають 4 види родини *Lamiaceae* (*Labiatae*), які занесені до «Червоної книги України. Рослинний світ (2009)», зокрема:

ЗМІЄГОЛОВНИК АВСТРІЙСЬКИЙ – *Dracocephalum austriacum* L. Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з майже прямостоячими, розгалуженими стеблами 20–60 см заввишки. Черешки листків і стебла білувато густо-опушені відлеглыми довгими й короткими відігнутими вниз волосками. Стеблові листки короткочерешкові, непарно пірчатороздільні, 2–5 см завдовжки, з 3–7 лінійними цілокраїми частками 1–2,5 мм завширшки; листки на пазушних пагонах вузько-лінійні, цілокраї, коротко-волосисті; приквіткові листки трироздільні, загострені, довговолосисті. Квітки по 2–6 у несправжніх кільцях; приквіткі схожі на приквіткові листки; чашечка трубчасто-лійкоподібна, опушена, зубці приблизно рівні трубочці; віночок 3–4 см завдовжки, фіолетовий, зовні коротко м'яко-волосистий; трубочка його вгорі спереду здута, верхня губа майже прямокутна, при верхівці виімчаста, нижня губа трохи довша, відігнута униз. Горішки з вузькокрилатими реберцями, бурі. Цвіте у травні – липні, плодоносить у червні – серпні. Поновлюється лише насінням. Умови місцезростання: лучно-степові угруповання.

Причини зміни чисельності: випасання, часте випалювання, штучне лісорозведення на степових схилах, будівництво. Крім того, мала насіннева продуктивність, пов'язана, очевидно, з порушенням структури популяцій і зміною чисельності консортів-запилювачів.

Охороняється у ПЗ «Медобори» та його філіалі «Кременецькі гори» а також на території Голицького ботанічного заказника. У локалітеті на території НПП «Подільські Товтри» очевидно зник через розробку вапнякових кар'єрів.

ЗМІЄГОЛОВНИК РЮЙША – *Dracocephalum ruyschiana* L. Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–70 см заввишки. Стебло чотиригранне, коротко-опушене із вкороченими неплідними пагонами у пазухах листків. Стеблові листки супротивні, сидячі, лінійно-ланцетні, 2,5–7 см завдовжки, суцільні, із загорнутими донизу краями. Квітки на коротких (1–6 мм) ніжках або майже сидячі, зібрані у несправжні кільця по 6 (2–10), формують досить щільні колосоподібні суцвіттія 2–9 см завдовжки. Чашечка трубчасто-дзвоникоподібна, зелена або пурпурова, 8–12 мм завдовжки, двогуба, зовні по жилках коротко опушена. Віночок двогубий, синьо-фіолетовий, 20–30 мм завдовжки, у 2,5–3 рази довший за чашечку, з виімчастою верхньою і трилопатевою нижньою губою. Трубочка віночка різко розширюється у зіві. Плід тригранний темно-коричневий горішок до 3 мм завдовжки. Цвіте у червні – липні, плодоносить у серпні – вересні. Поновлюється вегетативно та насінням. Умови місцезростання: переважно у хвойних (сухих соснових лісах), рідше листяних та мішаних лісах, а також на узліссях, просіках, остепнених луках, у чагарниках, на відкритих піщаних та вапнякових схилах.

Причини зміни чисельності: неконтрольовані й нерегульовані рекреація, випасання та господарське освоєння земель.

З метою збереження чисельності популяцій на території Тернопільської області розмножують та розводять у спеціально створених умовах у Кременецькому ботсаду.

ШАВЛЯ КРЕМЕНЕЦЬКА – *Salvia cremenecensis* Bess. Подільський ендемік. Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з розвиненим кореневищем та вкороченим каудексом. Стебла 70–85 см заввишки, розгалужені тільки у суцвітті, у нижній частині коротко-волосисті, угорі з довшим і густим опушенням; стеблові листки нечисленні, з черешком 3,5–18,5 завдовжки й широко ланцетною пластинкою 13–15 см завдовжки, 5,5–6,5 см завширшки; пластинка з неглибоко-серцеподібною основою й тупуватою верхівкою, з країв подвійно зубчасто-зарубчаста, на поверхні зморшкувата, зісподу негусто коротковолосиста, зверху майже гола; приквіткові листки сидячі, округлі, на верхівці раптово загострені. Несправжні кільця 6-квіткові, під час цвітіння помітно розсунуті; квітконосні гілки угорі трохи пониклі; приквітки ланцетні, довговійчасті, коротші за квітконіжку; віночок 14–15 мм завдовжки, синьо-фіолетовий, з трохи відігнутою верхньою губою. Горішки широко еліпсоїдальні, бурі. Цвіте у червні – липні, плодоносить у липні – серпні. Розмножується насінням. Умови місцезростання: степові та лучно-степові угруповання, зарості термофільних чагарників на малопотужних рендзинах і вилугованих чорноземах.

Причини зміни чисельності: неконтрольоване надмірне випасання, часте випалювання старики, безпосереднє руйнування екоотопів унаслідок освоєння території, рекреація, будівництво.

Охороняється на території філіалу «Кременецькі гори» ПЗ «Медобори», НПП «Подільські Товтри», РЛП «Дністровський каньйон», у заказниках Центрального Поділля.

ШОЛОМНИЦЯ ВЕСНЯНА – *Scutellaria verna* Bess. Хамефіт. Напівкущик зі стрижневим коренем. Пагони висхідні, 10–40 см заввишки. Нездерев'яніла частина стебла опушена до суцвіття короткими, вниз відігнутими волосками з домішкою довгих, а у суцвітті — довгими простими й коротшими залозистими волосками. Листки довгасто-яйцеподібні, пластинка при основі округла, на верхівці тупа чи тупувато-загострена, по краю зарубчасто-пилчаста. Суцвіття на початку цвітіння — головчаста, а пізніше — коротко-довгаста китиця. Віночок 20–25 мм завдовжки, сірчано-жовтий з синюватою плямою на кінці верхньої губи і блакитними боковими лопатями, зовні густо залозисто-волосистий. Горішки яйцеподібно-тригранні, сіруваті від густого опушення. Цвіте у травні – липні, плодоносить у липні – серпні. Розмножується насінням та поділом кореневища. Умови місцезростання: вапнякові, гіпсові та сланцеві відслонення по балках та берегах річок, на кам'янисто-щербенистих, часто змитих ґрунтах, скелях і осипищах кам'янистих порід.

Причини зміни чисельності: фрагментованість ареалу, ізольованість популяцій, руйнація місцезростань, надмірний випас та рекреаційне навантаження.

З метою охорони, збереження та раціонального використання представників родини *Lamiaceae* на території Тернопільської області пропонуємо наступний комплекс природоохоронних заходів:

- створювати території природно-заповідного фонду у місцях зростання червонокнижних, рідкісних, ендемічних та регіонально-рідкісних рослин;
- з'ясувати причини зменшення чисельності популяцій цих видів рослин;
- вирощувати рідкісні види рослин в ботанічних садах;
- зменшити рекреаційне навантаження на природні екосистеми;
- заборонити збирання рослин на букети, як лікарської сировини, викошування лук та випасання худоби, що зменшує природне відтворення популяції тощо [1, 3, 5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заверуха Б. В. По сторінках «Червоної книги УРСР. Рослини» / Заверуха Б. В. – К.: Мистецтво, 1980. – 32 с.
2. Нечитайло В. А. Ботаніка. Вищі рослини / Нечитайло В. А., Кучерява Л. Ф. – Київ: Фітосоціоцентр, 2001. – С. 335-339.
3. Основи екології / [Черняк В. М., Бабин І. І., Міщук Н. Й., Зелінка С. В. та ін.]; за ред. В. М. Черняка. – [2-е вид. зі змін. і доп.]. – Тернопіль: вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 1998. – 115 с.
4. Флора УРСР: в 12 т. / за ред. Д. К. Зерова – К.: вид-во АН УРСР, 1960. – Т. 9. – С. 5-364.
5. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.